

ЯК ДОРОСТИ УКРАЇНИ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ?

XX століття характеризувалося нестримним прагненням людства до економічного зростання і бурхливим технологічним розвитком. Успіх цього процесу вимірювався, та й вимірюється і нині, темпами збільшення ВВП. Вважалося, що це сприятиме підвищенню добробуту народу. Але ж такий «прогрес» за рахунок нещадної експлуатації природних ресурсів має наслідком руйнацію довкілля як основи існування людини, її зовнішнього і внутрішнього середовищ. Сучасний світ зіштовхнувся з глобальними проблемами: голодом, екологічними кризами, деградацією моралі, наростанням регіональних та міжетнічних конфліктів, тероризмом тощо.

Ці обставини змусили людство шукати вихід з глухого кута розвитку цивілізації. Так було започатковано новий підхід до розв'язання глобальних проблем — сформульовано ідеологію сталого розвитку. Наскільки ефективною може бути її реалізація в Україні? Чому ця ідеологія ще не стала в нашій державі керівництвом до дії? На жаль, тут більшість запитань залишаються риторичними.

Сталий (відтворювальний) розвиток — це такий, що забезпечує передачу у спадщину нащадкам усіх компонентів навколишнього природного середовища у стані не гіршому за той, який існує нині. Це фактично продовження концепції ноосфери, сформульованої академіком В.І. Вернадським ще на початку ХХ ст. Вона виявилася необхідною платформою для напрацювання теорії триєдиного еколого-соціально-економічного розвитку. Її суть — обов'язкова узгодженість економічного, екологічного та людського розвитку таким чином, щоб від покоління до покоління не зменшувалися якість і безпека життя людей, не погіршувався стан довкілля, а забезпечувався соціальний прогрес у своїй сталості і гармонійності.

Для України важливо не припускатися помилок, бо легше віддати перевагу економічному розвитку без урахування в цілісній моделі екологічної і соціальної сфер, ніж

сповідувати цю тріаду. Тим паче, що реалізація концепції сталого розвитку не гарантує швидкого зростання добробуту, а потребує напруженої, копіткої роботи, консолідації зусиль політиків, юристів, управлінців, науковців, всієї української громади.

Формуючи стратегію розвитку економіки держави, ми поки що не можемо відмовитися від ресурсозатратних галузей. Але при цьому слід пам'ятати про обмеження з огляду на необхідність збереження довкілля і гуманітарні принципи розвитку суспільства. У державі має функціонувати взаємопов'язаний і взаємозалежний трикутник — мережа наукових установ, великі та малі підприємства, активний бізнес. Економічний підхід до втілення концепції сталого розвитку полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та інтенсивному впровадженні природо-, енерго- і матеріалозберігальних технологій для створення

© ПОПЛАВСЬКА Жанна Василівна. Доктор економічних наук. Завідувачка кафедри Національного університету «Львівська політехніка».

ПОПЛАВСЬКИЙ Василь Григорович. Доктор економічних наук. Професор Львівського державного аграрного університету. 2007.

поток сукупного доходу, який би забезпечував, принаймні, збереження сукупного капіталу (фізичного, природного, людського).

Відправною точкою стратегії сталого розвитку має бути зміна економічної орієнтації. Найперше — це відмова від енергоємних й екологічно небезпечних виробництв і перехід до інноваційних та постіндустріальних технологій. Цей перехід мав би здійснюватися на основі незалежної експертної оцінки інвестиційної привабливості тих чи інших проектів. Для цього варто було б створити правила гри, за якими приймати об'єктивні рішення було б простіше і вигідніше, ніж суб'єктивні. Так, підприємства, котрі налагоджують нові високотехнологічні лінії, за свій рахунок готують і перекваліфікують персонал, слід матеріально заохочувати. Податкова і кредитна системи мають спонукати підприємців вдосконалювати стиль господарювання, акцентуючи їхню увагу на продукуванні виробів, виготовлених з високою доданою вартістю за порівняно низьких енерговитрат.

Для практичної реалізації відтворювального розвитку насамперед потрібен закон про екологічні паспорти, за яким усі підприємства необхідно екологічно паспортизувати й атестувати. Для цього потрібно законодавчо запровадити підвищувальні коефіцієнти до тарифів зборів за забруднення довкілля залежно від класу екологічної небезпеки: щонебезпечніше підприємство, то вищий скоригований коефіцієнтом тариф, вища плата за забруднення.

А щоб цей механізм запрацював, потрібно прийняти закон «Про екологічну паспортизацію»; підготувати й ухвалити постанову Кабінету Міністрів «Про порядок складання і використання екологічних паспортів»; розробити державні стандарти України «Екологічний паспорт підприємства»; внести відповідні зміни до методики визначення параметрів і розмірів збору. Ці заходи вже самі по собі сприятимуть поліпшенню стану довкілля.

Для розширеного відтворення виробництва недостатньо отримувати високі показники ефективності, коли кожна одиниця ресурсу, вкладеного у справу, має не лише повернутися, а й принести певний прибуток. Тут важливо створювати умови для подальшого фінансово-економічного сталого розвитку¹. Саме він здатний підтримувати оптимальну пропорційність у відтворювальному процесі на рівні окремого підприємства, регіону, країни.

Якщо за часів СРСР існувала добровільно-примусова кооперація з іншими союзними республіками, то тепер більша частина цих технологічних ланцюгів цілком свідомо розірвана. Нині Україну по-новому потрібно вписати у міжнародний розподіл праці. Економічне співробітництво може набагато результативніше зблизити нашу країну, скажімо, з Росією, ніж пишномовні заяви політиків. Наприклад, нині Росія починає велику програму з відновлення великотоннажного флоту. Як можливий підрядник розглядається і Миколаївський кораблебудівний завод. Російській Федерації потрібні і потужні трактори, які продукуються Харківським тракторним, тощо.

Екологічна складова сталого розвитку має забезпечити цілісність біологічної та фізичної природних систем, їх життєздатність, бо від цього залежить глобальна стабілізація всієї біосфери. Тут дуже істотним є самооновлення й адаптація до різних змін довкілля, зокрема кліматичних. У цьому зв'язку надзвичайно важлива правильна орієнтація на розвиток енергетичної стратегії України, яка є потужним вузлом транзиту електричної енергії та енергоносіїв. І з погляду захисту природи цей напрям набагато чисті-

¹ У 1987 р. голова Міжнародної комісії з питань довкілля та розвитку Гро Харлем Бругланд у доповіді «Наше спільне майбутнє» вперше ввела поняття «сталій розвиток» як такий, за якого задоволення потреб нинішніх поколінь не має ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

ший, аніж розвиток атомної енергетики (особливо щодо планів побудувати додатково 22 блоки). Нам доцільно розвивати ті напрями енергетики, які сповідує європейська спільнота. Так, водневі технології і паливні елементи мали б допомогти в цьому.

Соціальною складовою сталого розвитку є соціальна політика, зокрема страхування. Але засадничий його недолік — нерозвиненість страхових інститутів, їхня недоступність і недовіра до них громадян. Тут дуже важливе питання гарантій, які мала б надавати держава. Наприклад, коли йдеться про пенсійне забезпечення, у людини має бути вибір і можливості диверсифікувати свої вкладення. Наприклад, частину — у державний пенсійний фонд, частину — в недержавний з високою ліквідністю, а ще частину — у фонд з меншою ліквідністю, а то й венчурний.

Істотною проблемою на шляху втілення концепції сталого розвитку є формування системи вимірів для кількісного і якісного оцінювання цього процесу. Головними вимогами тут виступають інформаційна повнота й адекватність представлення взаємопов'язаної тріади складових сталого розвитку.

Сталість — це такий якісний стан соціально-економічної системи, у якій під впливом як внутрішнього, так і зовнішнього середовища не порушуються раціональні комбінації між наявними ресурсами і зростаючими потребами. Отже, динамічно-прогресуючий розвиток підприємств забезпечується лише за досягнення розширеного відтворення як у кожному структурному підрозділі, галузі, підприємстві, так і на регіональному чи державному рівні.

Основою формування майбутнього людства є еколого-економічне зростання, як це підкреслено у висновках конференції ООН у Ріо-де-Жанейро (1992 р.), тобто сталий (збалансований, стійкий, екологорівноважувальний) розвиток — досягнення рівноважного стану в доволі складній системі «природа — економіка — соціум». Схвалений конференцією «Порядок денний

на XXI століття» констатує, що економічне зростання країн світу без жорсткого дотримання вимог ресурсо-екологічної безпеки може призвести до повної деградації та знищення як природи, так і людського капіталу. Такий напрям поступу людства зумовлений стрімким розвитком науково-технічного прогресу, в результаті чого до матеріального виробництва залучається дедалі більше невідновлюваних і вичерпуваних природних ресурсів. Сталий збалансований розвиток визнаний світовою спільнотою держав доміантною ідеологією людської цивілізації у XXI столітті, стратегічним напрямом матеріального, соціального і духовного прогресу суспільства.

Основний принцип сталого розвитку формулюється так: швидкість, із якою людство використовує природні ресурси, не має перевищувати швидкості їх поновлення. У цьому зв'язку важливе місце належить біоенергетиці.

Подолання існуючих і запобігання майбутнім екологічним кризам неможливі без застосування екобіотехнологій — для очищення стічних вод, біосорбції важких металів зі стоків, знешкодження промислових відходів, газових викидів, біодеградації нафтових забруднень, підвищення ефективності біологічного відновлення забруднених ґрунтів, заміни низки агрохімікатів на біопрепарати тощо. В Україні, з її залежністю від імпортованих енергоносіїв, надзвичайно важливо створювати технології отримання біогазу і водню з органічних відходів, яких наш аграрно-промисловий комплекс виділяє аж надто багато. Адже прагнення забезпечити високі темпи економічного зростання часто пов'язане з підвищенням ресурсоемності та економією на екологічних затратах. Так, упродовж останніх років минулого століття рівень падіння ВВП в Україні виявився нижчим від критичного. Водночас рівень викидів і токсичних відходів у розрахунку на одиницю ВВП не зменшився, оскільки темпи їх ско-

рочення були нижчими, ніж темпи спаду виробництва. Це означає, що спад виробництва стався аж ніяк не за рахунок ресурсоємних і забруднювальних галузей. Отже, частка останніх у загальному обсягу сукупного продукту відносно зростає.

Сталий розвиток передбачає збереження біорізноманіття, високої якості води, повітря, ґрунту і, як підсумок, — здоров'я людей. А для цього необхідно, щоб під час розробки планів розвитку держав (міст, сіл, приватних підприємств, господарств тощо) враховувалися не лише економічні, а й соціальні та екологічні характеристики. Це забезпечить гармонізований поступ, у якому добробут людей, стан довкілля, природних ресурсів та людський капітал втілені у досягненні науки, освіти, проривні технології та високі моральні цінності громадського суспільства. Тому для розв'язання нагальних проблем сталого економічного зростання необхідні знання і досвід усіх зацікавлених сторін: науковців, виробничників, неурядових організацій, громадськості тощо. А оскільки прийняття рішень на всіх рівнях потребує високої кваліфікації, навичок виявлення і врахування інтересів різних суспільних груп, поєднання економічних, екологічних і соціальних чинників, то на сучасному ринку праці виникає попит на новий тип менеджерів, які хочуть і можуть працювати відповідно до умов сталого розвитку.

Як економічний розвиток, так і соціальний прогрес мають забезпечуватися досконалою правовою базою та механізмами їх реалізації. Будь-яка програма, незалежно від рівня її розробки, залишиться лише декларацією, якщо немає механізмів її втілення. Так, реалізація програми сталого розвитку регіону чи держави залежить від обґрунтованості й ефективності оперативних рішень, що приймаються керівниками виконавчих органів влади на основі аналізу здійснення програмних заходів. Модель сталого розвитку передбачає перехід від парадигми охорони природи до парадигми

підпорядкування соціально-економічного розвитку вимозі дотримуватися законів як суспільства, так і природи, сприймати обмеження, що визначаються цими законами, в усіх сферах діяльності людства.

Стратегія сталого розвитку потребує ділового партнерства національного уряду, регіональної та місцевої влади, товариств і громад, які працюють на спільну мету економічного зростання. Уряд відіграє важливу роль у тому, що можна назвати створенням сприятливого середовища, але чекати від нього відповідей на всі випадки життя не слід: люди мають брати на себе більше відповідальності за свій добробут, водночас одержуючи необхідну для цього свободу дій і державну підтримку.

Сьогодні існує низка концепцій сталого розвитку. Всі вони постановочного характеру і визначають стратегічні завдання на макроекономічному рівні, тим часом основою втілення такої стратегії є розв'язання проблем на мікрорівні. Ефективні моделі сталого розвитку мають базуватися на глибокому фаховому аналізі зв'язку суспільного прогресу з особливостями використання національного природно-ресурсного потенціалу. А це потребує формування нового світогляду, а саме — гармонізації взаємодії людини з навколишнім середовищем. Так, говорячи про інтенсифікацію лісорозробок в українських Карпатах (на Львівщині), австрійці запевняють, що вестимуть господарство «за принципами стійкого розвитку»². Слід зауважити, що «стійкий розвиток» — досить масштабне поняття, і зреалізувати його у будь-якій окремо взятій галузі неможливо. Це можна здійснити лише за умови системного взаємозв'язку між усіма блоками (економічним, соціальним, демографічним, культурологічним, технологічним, технічним, транспортним, екологіч-

² Оновлені австрійські пропозиції — «Основи переговорів щодо створення модельного підприємства «Карпатиленд».

ним тощо) кожної цілісної районної, обласної чи державної геосоціосистеми.

Дехто з економістів вважає, що в Україні можна розвивати ділову активність навіть за відсутності капіталовкладень — шляхом завантаження існуючих виробничих потужностей, які тривалий час простоювали. Цю тезу легко спростувати, оскільки зазначені резерви не придатні для виготовлення сучасної конкурентоспроможної продукції з огляду на їх моральне та фізичне спрацювання. Крім того, запуск застарілого обладнання також потребує додаткових коштів, а потенційний ефект ледве дотягує до 8–12% ВВП. Отже, без активної інвестиційної політики неможливо забезпечити сталий економічний розвиток.

Сягнувши високого рівня пізнання і розвитку, людство створило реальну загрозу своєму існуванню. Впровадження екологічно чистих технологій спроможне лише загальмувати негативні процеси в навколишньому середовищі, але їх недостатньо, щоб зупинити виснаження природних ресурсів, забруднення довкілля, поглиблення прірви між бідними і багатими, деградацію усіх сфер суспільного буття.

Екологічна історія розвитку людства, тобто хронологія ведення господарства, характеризується чітко виокремленими трьома фазами. Перша, найдовша, має ознаки доаграрного й аграрного суспільства. Друга фаза позначена створенням парової машини, перших видів механічного транспорту, відкриттям електрики — це індустріальне суспільство. Третя фаза відзначається опануванням новими видами енергії, розробкою матеріалів з програмованими властивостями, створенням надшвидкого транспорту, завоюванням космосу тощо. Ця фаза вже наближує індустріальне суспільство до кризи.

Парадигма індустріального суспільства полягає в тому, що розвиток надпотужної техніки і відповідних технологій, який певною мірою був збалансований з енергетичними і природними ресурсами Землі, пере-

став спрацьовувати: людство усвідомило, що запаси органічних видів палива, корисних копалин далеко не безмежні; матеріальні ресурси мають цілком реальну межу зростання і динаміку споживання.

Поява нових технологій і ринків призвела до того, що сьогодні в усьому світі економічне зростання вимірюється часткою продукції та обладнання, які втілюють прогресивні знання та рішення, тобто включають інтелектуальний капітал. Багатство суспільства значною мірою залежить від суми знань та вміння їх творчо використовувати. Адже нині найціннішим товаром на ринку виступають ідеї, інтелект, людський капітал, тим паче, що інтелектуальні можливості людини — безмежні. Найновіші технології у розвинених країнах забезпечують 80–90% економічного приросту. Тут первинним вважається якість національної еліти, вихованість і рівень освіти населення.

У фаховій літературі цей процес характеризується як перехід від індустріальної економіки до постіндустріальної, що базується на знаннях і домінуватиме у XXI столітті. Якщо в індустріальній економіці переважали галузі, які виробляли продукцію з великою часткою сировини, енергії, матеріальних і трудових затрат (металургія, машинобудування тощо), то основу постіндустріальної економіки становлять галузі, де надзвичайно висока частка людського інтелекту (інформатика, біотехнологія, мікроелектроніка, нанотехнології). Знання й інформація стають головним ресурсом усіх форм сучасного виробництва. Інформаційні ресурси, як і зиски від людського капіталу, практично безмежні.

Постіндустріальна економіка має свої особливості. Серед них — сповільнення темпів зростання продуктивності праці за стрімкої появи нових технологій і прискорення темпів науково-технічного прогресу, невідповідність балансової та ринкової вартості активів суб'єктів господарювання. А посилення розриву між ринковою і балансовою вартіс-

тю пояснюється зростанням ролі нематеріальних активів (інтелектуальний капітал, репутація, незавершені науково-дослідні розробки тощо). Отже, мініатюризація та дематеріалізація виробництва — найхарактерніші ознаки нашого часу. З настанням постіндустріального періоду у сфері економіки відбудуться істотні зміни, які супроводжуватимуться фундаментальними трансформаційними бізнес-процесами і системами.

Початок цим змінам поклало винайдення комп'ютера, відтак — створення глобальної інформаційної мережі — Інтернету. Це явище отримало назву інформаційної революції, яка стала можливою лише завдяки збігу кількох факторів: появи цифрових способів обробки інформації; бурхливому розвитку електроніки; завоюванню космосу і створенню супутникових технологій зв'язку.

Це дало змогу нагромаджувати і передавати у будь-які куточки світу величезні обсяги інформації з колосальними, непомітними для людини швидкостями та з дуже низькими затратами (в десятки тисяч разів меншими, ніж 15 років тому). Інтернет об'єднав десятки держав, однак, попри це, відмінності в рівнях їх розвитку нерідко становлять цілі історичні епохи.

Більшість наших громадян воліла б жити в країні з середнім рівнем достатку, середнім рівнем соціальної захищеності, гарантуванням демократичних свобод. Для цього нам потрібно витворити свій власний шлях розвитку. Гадаємо, Україні варто виступити з ініціативою проведення на початку нового десятиліття у Києві Всесвітнього саміту ООН з питань сталого розвитку. А для того, щоб саміт завершився ухваленням документів принципово нового концептуального змісту, їх основою має бути фізична економія. Вона є новітньою світовою науковою школою, спрямованою на подолання наслідків руйнівного господарювання. Про це ще на початку індустріального розвитку наголошував знаний український економіст Сергій Подолинський.

З огляду на екологічні проблеми багатьом вітчизняним підприємствам необхідно змінювати пріоритети. Ними можуть бути ті, які надають позитивних імпульсів розвитку економіки та соціальної сфери, облаштуванню території на основі екологізбалансованого господарювання. І єдиним розумним кроком, який допоміг би підприємству втриматися на ринку, є фінансування охорони навколишнього середовища у системі першочергових заходів. Окрім того, використання цього інструментарію поступово стає імперативним як для просування нової продукції на міжнародні ринки, так і для збереження вже завоюваних позицій у світовій економіці.

Сталий розвиток — це такий, який сприяє не тільки економічному зростанню, а й справедливому розподілу його результатів, розширенню можливостей людей, підвищенню їхнього добробуту. Одне з магістральних завдань для України — це прискорене подолання розриву в обсягах ВВП у розрахунку на душу населення між нашою країною та державами — членами ЄС.

Для цього конче потрібна структурна перебудова вітчизняної економіки. Тобто заміна традиційних галузей, які не потребують висококваліфікованої робочої сили (взуття, текстильна, легка тощо), а також сировинно орієнтованого виробництва (металургія) на новітні продукуючі сфери з високими технологіями. При цьому революційно зросте продуктивність праці, підвищиться кваліфікація працівників, активізуються процеси міжгалузевої міграції: зменшиться чисельність зайнятих у виробничо-сировинній галузі і збільшиться — у сферах високих технологій та послуг. У ВВП переважатиме частка промислового виробництва. Частка витрат на оплату праці у ВВП зростатиме. У структурі експорту збільшиться кількість високотехнологічної продукції, готової до безпосереднього споживання, а матеріало- й енергоемність різко зменшаться.

За часів СРСР весь економічний аналіз і статистика працювали на завищення еконо-

мічних параметрів. Головною була тенденція до віртуального поліпшення реальної дійсності, «неухильного підвищення добробуту радянського народу». Цифрами і фактами треба було доводити переваги життя за соціалістичного ладу. Навіть голова тодішнього Держкомстату СРСР В. Кириченко відкрито визнавав, що методологічні основи статистичних розрахунків «підлаштовувалися» під політичні завдання, а головною метою узагальнюючих показників було демонстрування успіхів розвинутого соціалізму у змаганні з найбільшими капіталістичними державами світу.

У зв'язку з цим професор Міжнародного Соломонового університету Олександр Розенфельд, опрацювавши велику кількість спеціальної літератури, припускає, що ВВП України у 1990 році було завищено на 20%. Отже, його падіння за роки незалежності було істотно меншим, ніж вважають, — через завищення бази порівняння. Це означає, що вектор приписок змінив напрям на протилежний, і всі статистичні показники почали погіршуватися. Але на тлі офіційних чи напівофіційних виступів з приводу зниження падіння життєвого рівня населення України спостерігаються незбагненні явища — немає товарного дефіциту, рівень споживання зростає.

У рамках модернізації українського суспільства тип соціально-економічного розвитку міг би бути різним: еволюційним, доганяючим, випереджальним. Україна, як і всі країни СНД, обрала доганяючий. Лише тепер окремі українські економісти і політики, критично осмисливши невдалий досвід таких перегонів, пропонують перестати наздоганяти, а зосереджуватися на максимумі — «випереджати, не наздоганяючи». Це єдина альтернатива відставанню України у світових перегонах на виживання.

Безперечно, повільним, але надійним для України мав би бути еволюційний шлях розвитку. Рух цим шляхом дає змогу мінімізувати негативні зовнішні впливи і мак-

симально задіяти всі складові національного капіталу, насамперед людський та природно-ресурсний потенціал. Та хоч би який шлях розвитку обрала Україна, успіху можна досягти лише за умови, що запропоноване буде схвально сприйняте на всіх рівнях українського соціуму.

Україна має реальні можливості поступу на засадах сталого розвитку, тобто можливості забезпечити високу якість життя нинішнього і майбутнього поколінь свого народу. Майбутнє України — у відкритості, розбудові правової держави, ринкового господарства і громадянського суспільства з консолідованою нацією, але з неодмінним захистом економічного суверенітету, вітчизняного виробника й цінностей національної культури.

1. *Артеменко В.Г., Беллендир М.В.* Теория экономического анализа. — М., 2001. — 160 с.
2. *Баканов М.Н., Шеремет А.Д.* Теория экономического анализа. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 416 с.
3. *Минаев М.Ф.* Стратегия устойчивого развития агропромышленного комплекса // АПК: экономика, управление. — 2004, № 9.

Ж. Поплавська, В. Поплавський

ЯК ДОРОСТИ УКРАЇНИ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ?

Резюме

Обґрунтовується необхідність орієнтування на сталий розвиток, способи, методи і засоби його досягнення. Наголошується, що основою цього стану економіки є постіндустріальне суспільство з переходом в інформаційне та його вищу форму — суспільство знань. Акцентується на тому, що фундаментом економіки буде інтелектуальний капітал, який є складовою людського.

Zh. Poplavska, V. Poplavsky.

HOW WILL UKRAINE GROW TO STEADY DEVELOPMENT?

Summary

The necessity to orient on steady development, ways, methods and means how to achieve it is substantiated. It's stressed that the basis of this economics state is postindustrial society with its transfer into information society and its top form — knowledge society. It's highlighted that intellectual capital that is a part of human capital will be economics basis